

**ČIŽMÁROVÁ, Mária, ed.: SLOVANSKÉ
MEDZILITERÁRNE KONTAKTY
V STREDOEURÓPSKOM KULTÚRNYM
PRIESTORE. Prešov: Prešovská
univerzita v Prešove, 2020. 145 s.
Zuzana Obertová**

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2021.68.4.11>

ORCID ID: 0000-0002-5766-4081

Pracovníčky a pracovníci Inštitútu ukrajiniistiky a Inštitútu stredoeurópskych štúdií Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove pripravili v roku 2020 v rámci grantového projektu VEGA kolektívnu monografiu s názvom *Slovanské medziliterárne kontakty v stredoeurópskom kultúrnom priestore*. Publikácia má podtitul *Slovensko-ukrajinské, slovensko-bieloruské, slovensko-poľské, slovensko-české* a v takomto poradí sú aj prezentované jednotlivé kontakty a analýzy vzťahov a súvislostí piatich národných literatúr a kultúr s ohľadom na ich formovanie v rôznorodom stredoeurópskom areáli. Potrebu porovnávacieho prístupu odvodňuje v úvode Peter Káša kanonizovanou a silne fixovanou kategóriou národnosti a národnej literatúry. V jednotlivých štúdiách sa táto kategória javí nielen ako východisková, ale i značne problematická.

Autorkou prvej štúdie *Slovenská a ukrajinská literatúra v kontaktoch a súvislostiach* s podtitulom *Retrospektíva, metodologické problémy, aktuálny stav* je Adriana Amir. Na začiatku sumarizuje literárnovedný výskum významných

ukrajinistov Michala Molnára a Mikuláša Nevrlého a heslovite spomína mená a diela ďalších literárnych vedcov. Za prvé obdobie vzájomného oboznamovania sa s literárnou tvorbou považuje A. Amir roky 1860 – 1917, keď sa slovenskí romantickí básnici zaujímali o ukrajinskú národnú tvorbu. Začiatkom 20. storočia popularizoval ukrajinskú literatúru najmä František Votruba. Ako druhé obdobie v ukrajinsko-slovenských medziliterárnych kontaktoch vyčleňuje A. Amir medzivojnové dvadsaťročie, ktoré charakterizuje stagnácia v oblasti prekladania. Po druhej svetovej vojne sa vykryštalizovala tretia etapa vzájomných vzťahov a obdobie po roku 1947 sa nesie v znamení režimom riadeného záujmu o literárny život krajín pod sovietskym vplyvom. Ukrajinské diela sa na Slovensku vydávali ako preklady „z druhej ruky“ – z češtiny, ale najmä ruštiny. Literatúra silne rusifikovanej krajiny strácala svoju identitu, a hoci kvantita prekladov narástla, išlo zväčša o diela poplatné socialistickému realizmu. O preklad hodnotných diel sa zaslúžila Marta Ličková, ktorá po roku 1968 musela prekladať pod cudzími menami.

Dalšou fázou bolo obdobie sedemdesiatych a osemdesiatych rokov 20. storočia, v ktorom významnú úlohu zohrali preklady Andreja Pestremenka, jediného profesionálneho prekladateľa výlučne ukrajinskej literatúry, ale takisto Juraja Andričička, Mariána Hevešihu a ďalších. V osemdesiatych rokoch 20. storočia a na prelome desaťročí možno pozorovať zvýšenú prekladateľskú aktivitu, vydanie dvoch antológií ukrajinskej poézie (*Srdce ako slnce*, 1984; *Korrene*, 1990) a spoločného prešovsko-užhorodského výberu próz (*Karpatská dúha*, 1990). A. Amir upriamuje pozornosť aj na preklady slovenskej literatúry do ukrajinčiny, ktoré v deväťdesiatych rokoch 20. storočia publikoval najmä Vitalij Konopelec. V závere prvej časti štúdie konštatuje, že hoci sa po páde socialistického režimu a vzniku samostatnej Ukrajiny začalo slovenské povedomie o ukrajinských autoroch a literatúre očisťovať od sovietskeho a ruského nánosu, k intenzifikácii prekladovej činnosti nedošlo. Vzájomné slovensko-ukrajinské literárne kontakty od roku 2000 až do súčasnosti podrobne mapuje v druhej časti s názvom *Aktuálny stav a perspektívy – začiatok 21. storočia*. Viac-menej chronologicky prezentuje konkrétne podoby medziliterárnych vzťahov: vydávanie dvojjazyčných výberov ukrajinskej a slovenskej poézie v knižnej sérii *Miž Karpatamy i Tatramy*, oneskorené vydávanie ukrajinských postmoderných autorov Jurija Andruchovyča a Vasila Šklara, dve ukrajinské čísla časopisu *Revue svetovej literatúry* (2009, 2015), vydanie výberu dvanástich ukrajinských básnikov (*Dvanásť*, 2010), preklad zbierky oceňovanej poety Oleny Husejnonej (*Spiatočný lístok*, 2014), prekladateľské počiny Patrika Oriška, Ivana Jackanina, J. Andričička a ďalších. V kontexte slovensko-ukrajinských vzťahov zohráva osobitú úlohu tvorba autorov píšucich v ukrajinskom jazyku na Slovensku, napríklad Štefana Hanuščina a Júliusa Paňka, ktorých próza je úzko spätá s oblasťou severovýchodného Slovenska a takisto sa prekladá do slovenčiny. V závere charakterizovala A. Amir dve medzinárodné podujatia popularizujúce ukrajinskú literatúru na Slovensku – Ukrajinská čítanka v rám-

ci festivalu Mesiac autorského čítania (2015) a Ukrajina v pohybe (2016/2017). V celej kapitole venovala autorka priestor aj prekladom zo slovenského do ukrajinského jazyka.

Informácie o literárnovednom výskume ukrajinskej literatúry na Slovensku sú pomerne stručné a okrem charakteristiky tvorivej činnosti M. Molnára zostávajú skôr v bibliografickej rovine. Hoci na strane 21 sa spomína intenzívna spolupráca medzi Inštitútom ukrajinistiky Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove a katedrami slovakistiky a ukrajinského jazyka a literatúry na Užhorodskej národnej univerzite, vedecko-výskumné aktivity týchto inštitúcií autorka nešpecifikovala.

Ivana Slivková, autorka druhej štúdie *Slovensko-bieloruské medziliterárne kontakty v stredoeurópskom priestore*, zvolila o niečo odlišnejší prístup k spracovaniu bilaterálnych vzťahov. Už v úvode konštatuje, že na slovensko-bieloruské kultúrne kontakty nemožno nazerať len ako na výsledok konkrétnych prienikov na úrovni prekladu či spoločných publikačných stretov, je potrebné ich vidieť v širších historických i geografických súvislostiach (strana 32). Preto v časti s názvom *Pohľad späť* registruje pôsobenie bieloruského humanistu Francyska Skarynu v Prahe na prelome 15. a 16. storočia či postavenie bieloruského etnika a kultúry v spisoch Pavla Jozefa Šafárika. K vzájomnému spoznávaniu prispel tiež cestopis Daniela Krmana ml. *Itinerarium: cestovný denník z rokov 1708 - 1709* a upevnenie slovensko-bieloruských kultúrnych väzieb priniesla návšteva klasika bieloruskej literatúry Janku Kupalu v Československu v roku 1935. I. Slivková podrobne prezentuje výskum Mikolaja Trusa, ktorý systematicky skúma Kupalovu návštevu i novšie slovensko-bieloruské kultúrne vzťahy a publikuje svoje výstupy tak v bieloruských, ako aj v slovenských periodikách. V medzivojnovom období prispela ku kreovaniu vzájomných kontaktov aj emigrácia bieloruskej inteligencie do prvej Československej republiky, konkrétne príbeh a dielo poetyky Larysy Henijušovej, ktoré sú predmetom výskumu Viktórie Lašukovej, Andreja Buču a Luciány Hoptovej.

V súvislosti s emigráciou a protitotalitnými postojmi približuje I. Slivková prekladovú recepciu diel Vasyľa Bykavu. Výskumne ju spracoval Michal Roman. Významné miesto v bádani slovensko-bieloruských kultúrnych vzťahov patrí V. Lašukovej, ktorá komparatívne skúma folklór z jazykovedného, literárnovedného i kulturologického hľadiska. Autorka štúdie stručne zhrnula aj vlastný výskum bieloruskej literatúry, v ktorom sa zaoberá najmä otázkami národa, identity a sebaurčenia, a spomenula odbornú a literárnu tvorbu Piatra Vasiučenu. I. Slivková tak podala dobrý prehľad vedecko-výskumných aktivít literárnych vedcov, ktorí sa venujú slovensko-bieloruským vzťahom, a v tejto téme pokračovala aj v tretej kapitole svojej štúdie s názvom *Nosné publikácie*. Uvádzajú sa tu bibliografické práce Jozefa Šelepca, zborníky venované slovensko-bieloruským vzťahom, monografické publikácie V. Lašukovej, I. Slivkovej, Inny Švedovej, M. Trusa, Natálie Kiselovej, L. Hoptovej, ako aj niekoľko popularizačných prác a zmienky o bieloruských spisovateľoch a ich dielach v slovníkoch a encyklopédiách vydaných na Slovensku a v Česku. Treba dodať, že okrem použitej literatúry autorka priložila aj výberovú bibliografiu k bielorusistickej problematike v medziliterárnych súvislostiach (strany 57-68).

V časti *K prekladu* I. Slivková uvádza, že „situácia s prekladmi je neutešená“ (strana 40), no neskôr dodáva, že v súčasnosti sa postupne mení vďaka prekladateľským projektom, ktoré oživujú kultúrny dialóg (strana 43). Registruje preklady diel individuálnych autorov aj antológie, mapuje preklady bieloruskej tvorby do slovenčiny, ale aj slovenských diel do bielorustiny, pričom významné miesto tu zastávajú tematické čísla slovenského časopisu *Revue svetovej literatúry* (2000) a bieloruského periodika *ARCHE* (2010), ako aj dvojazyčné vydania básnických zbierok. Ako konštatuje I. Slivková, k poznaniu bieloruskej literatúry na Slovensku značne prispelo udelenie Nobelovej ceny za literatúru bieloruskej spisovateľke a žurnalistke Svetlane Alexejevičovej v roku 2015. Autorka poukazuje na interpretačné a analytické

pohľady na prekladové diela a stručne uvádza publikácie na túto tému.

Poslednou kapitolou I. Slivkovej je *Problémovosť kultúrnej súvzťažnosti*, kde autorka výstižne a kriticky identifikuje historické príčiny a súvislosti, ktoré prirodzene viedli k aktuálnemu stavu slovensko-bieloruských kultúrnych vzťahov. Ich vývin spočiatku formovali slavistické zjazdy a komparatívny jazykovedný výskum. V súčasnosti sa ako podnetnejšie javia styčné body, ktoré ponúka a interpretuje I. Slivková – pocit marginalizácie „malých“ slovanských kultúr, spolupatričnosť v neslobode, snaha vyrovnávať sa s „väčšími bratmi“, pocit menejcennosti, proces sebaurčenia či zrýchlený vývin národného literárneho kánonu. Budovanie vzájomných kontaktov však podľa autorky naďalej zostáva v rukách jednotlivcov (strana 48). Ako dodáva, recepciu sťažuje aj samotný bieloruský kultúrny kontext – historicky marginálna pozícia v rámci multikultúrnych štátnych zriadení, zabrzdnené moderné obrodenecké snahy v deväťdesiatych rokoch 20. storočia a následné ohraničenie sféry používania bieloruského jazyka, nazeranie na kultúru cez politickú prizmu. To všetko vedie k obmedzenému záujmu o bieloruskú kultúru, jazyk a literatúru (s výnimkou medzinárodne oceňovaných autorov), a tak „perspektíva bielorusistických výskumov na Slovensku, rovnako ako slovakistických v Bielorusku, je takmer neobmedzená“ (strana 51).

V poradí tretia štúdia v monografii nesie názov *Slovenská a poľská literatúra v kontaktoch, vzťahoch a súvislostiach. Retrospektíva i aktuálny stav*. Jej autorom je P. Káša. Úvodná časť *Východiská* je venovaná literárnovednej reflexii slovensko-poľských literárnych vzťahov, zameraná najmä na dielo Jozefa Hvišča, zakladateľa modernej slovenskej literárnovednej polonistiky. V tejto súvislosti by sa žiadalo doplniť odkaz na bibliografiu prác a výskumných aktivít J. Hvišča, ktorú v roku 2010 zostavil Štefan Chrappa. Mená iných vedcov recipujúcich poľskú literatúru na Slovensku sa spomínajú len heslovite.

Štúdia sa v ďalších častiach člení chronologicky podľa estetických alebo spoločensko-his-

torických kritérií. Kapitola *Retrospektíva* začína od najstaršieho evidovaného prekladu (*Czego chcesz od nas Panie* od Jana Kochanowského v preklade Juraja Tranovského, 1696), no ako skutočný začiatok trvalého záujmu o poľskú kultúru prezentuje obrodenecké hnutie okolo Antona Bernoláka na prelome 18. a 19. storočia. Predstavuje tiež náhľady P. J. Šafárika a Jána Kollára na poľskú literatúru, ako aj ich odlišný politický postoj voči poľskej, respektíve poľsko-ruskej otázke. Na politické východiská záujmu o Poľsko upozorňuje P. Káša aj v ďalšom vyčlenenom období – počas vrcholného romantizmu v rokoch 1835 – 1850, s čím súvisí obľúbenosť *Ódy na mladosť a Knih národa a pútnictva poľského* od Adama Mickiewicza. Veľkej popularite sa tešili takisto historické prózy Michała Czajkowského, hoci v nich politický akcent absentuje. Ako uvádza autor štúdie, formotvornú funkciu týchto diel v slovenskej romantickej literatúre podrobne preskúmal J. Hvišč, ktorý zároveň najkomplexnejšie spracoval slovensko-poľské literárne vzťahy v období romantizmu (strana 77).

V druhej polovici 19. storočia polonofilské nadšenie postupne opadáva, kľúčovou osobnosťou vo vnímaní poľskej literatúry na Slovensku i v slovenskom kultúrnom živote celkovo sa stáva Svetozár Hurban Vajanský, ktorý sa sústreďoval najmä na tvorbu A. Mickiewicza a Henryka Sienkiewicza, no ich diela posudzoval „cez ideový filter slovanofilského a rusofilského presvedčenia“ (strana 78). Novšiu, modernisticky orientovanú poľskú literatúru reflektovali predovšetkým časopisy *Hlas*, *Dennica* a *Prúdy*. V tejto „retrospektívnej“ časti štúdie venuje P. Káša najväčší priestor recepcii diel romantickeho básnika a dramatika Juliusza Słowackého a realistického prozaika H. Sienkiewicza, ich prekladom a súvekým recenziám. Ich prijatie do značnej miery záviselo od konzervatívneho či liberálneho postoja recenzentov, čo sa týkalo najmä Sienkiewiczovho románu *Quo vadis?*

Medzivojnové obdobie interpretuje P. Káša vo vzťahu k vzniku demokratických republík – Československej a Poľskej. Pripomína, že hoci vznikli inštitucionálne predpoklady pre roz-

voj vzájomných vzťahov, nadväzovanie kontaktov zostávalo v značnej miere v individuálnej rovine. Zároveň ide o obdobie opätovne silnejúceho polonofilstva, ktorého najvýraznejším politickým a publicistickým predstaviteľom bol Karol Sidor. V oblasti prekladu a literárnej kritiky bol činný Stanislav Mečiar, autor priekopníckych diel slovenskej literárno-vednej komparatistiky (strana 86). Medzivojnové obdobie prinieslo enormný nárast umeleckých prekladov, zväčša prozaických, ktoré predstavovali inšpiráciu aj pre domácu tvorbu. Prekladateľské aktivity v povojnovom období a v druhej polovici 20. storočia charakterizuje P. Káša v spoločensko-politických súvislostiach, pričom vyzdvihuje publikácie, ktoré sa vymykali z ideologicky presadzovaného rámca. Plodným obdobím sa ukazujú šesťdesiate roky, keď do slovenského prostredia prenikajú diela mladej poľskej generácie básnikov, prozaikov i dramatikov (Wisława Szymborska, Zbigniew Herbert, Tadeusz Różewicz, Tadeusz Konwicki, Sławomir Mrożek a ďalší). V sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch sa mnohí tvorcovia ocitli na zozname zakázaných autorov a kontakty sa presunuli do neoficiálnej až ilegálnej sféry. Úzko spolupracovali hlavne katolícke kruhy, no zdrojom liberálnejších myšlienok sa stalo aj Poľské kultúrne stredisko (dnes Poľský inštitút) v Bratislave, kde bola dostupná slobodnejšia tlač i knihy.

Posledných tridsať rokov rozčleňuje P. Káša na obdobie prvotného nadšenia a vydávania zakázaných autorov (1990 – 1995), desaťročie stabilizácie trhu a úpadku eufórie zo zakázaného (1995 – 2005) a obdobie trvajúce doposiaľ, keď je výber autorov určený knižným trhom, vydavateľstvami, osobným vkusom, ale i podporovaný štátnymi dotáciami (strana 91). Významné miesto zastáva v súčasnosti prekladateľské dielo Karola Chmela a Jozefa Marušiaka, ktoré možno považovať za reprezentatívny výber poľskej literatúry 20. a začiatku 21. storočia. Druhú dekádu 21. storočia prezentuje P. Káša najmä prostredníctvom publikačných aktivít jednotlivých vydavateľstiev – Absynt, Slovart, Drewo a srd, Skalná ruža, Premedia,

476 Brak, Literárna bašta, Európa. Perspektíva ďalšieho vývinu slovensko-poľských literárnych vzťahov sa aj vďaka nim ukazuje ako priaznivá.

Štvrtá štúdia s názvom *Slovensko-české literárne a kultúrne vzťahy v stredoeurópskom priestore (Od najstarších čias po postmodernu)* sa značne odlišuje od troch predchádzajúcich. Zatiaľ čo prví traja autori sa zameriavali predovšetkým na umelecké preklady, prípadne aj literárnovedný výskum, Marek Mítka položil dôraz na vzťah medzi slovenským a českým jazykom ako formotvorným prvkom národa, v jeho štúdiu dominujú témy ako spor o používanie slovenčiny ako spisovného jazyka a neskôr aj postavenie slovenskej literatúry v českej a československej literárnej vede. Z nastolených problémov je zjavné, že slovensko-české literárne vzťahy sú v stredoeurópskom priestore mimoriadne špecifické a otázku jazyka nie je možné oddeliť od literárnej otázky. V štúdiách A. Amir a I. Slivkovej sa rusifikácia Ukrajiny a Bieloruska javí vo vzťahu k Slovensku hlavne ako problém prekladateľský a viac súvisí s vnútorným budovaním identity. M. Mítka však konštatuje, že čeština bola dlhé obdobie spisovným jazykom slovenských autorov, a tak sa všeobecne prijímal názor, že ide o jednu spoločnú literárnu jednotu (strana 102). Odzrkadlilo sa to aj v literárno-historiografických dielach Jaroslava Vlčka a Alberta Pražáka, hoci už v druhej polovici 18. storočia sa slovenská literárna tvorba realizovala v dvoch jazykových variantoch – biblickej češtine a bernolákovčine (strana 103). Prvú polovicu 19. storočia autor štúdie charakterizuje prostredníctvom jazykových i konfesionálnych preferencií osobností českého a slovenského kultúrneho života – Juraja Palkoviča, Bohuslava Tablica, J. Kollára, P. J. Šafárika, Josefa Jungmanna, Jána Hollého, Karola Kuzmányho, Martina Hamuljaka, Ľudovíta Štúra. Na príklade almanachu *Nitra* a časopisu *Slovenské pohľady* Jozefa Miloslava Hurbana a *Slovenských novín* J. Kollára sa ukazuje previazanosť literatúry s otázkou národnosti a jazyka, pričom literatúra a tlač sú nástrojom na vyjadrenie pozície tak stúpeňcov češtiny, ako aj obhajcov strednej slovenčiny.

Na čisto estetický vzťah slovenských spisovateľov k českej literatúre poukazuje M. Mítka iba v súvislosti s *Májom* Karla Hynka Máchu.

Opisu slovensko-českých kultúrnych vzťahov v druhej polovici 19. storočia dominujú české osobnosti, ktoré sa zaujímali o Slovensko (napríklad Božena Němcová, Adolf Heyduk, Karel Kálal), a rozdiely v spoločensko-politickom statuse Čechov a Slovákov v rámci Rakúska a Uhorska. Po vzniku Československej republiky v roku 1918 vzniká téza o spoločnom československom národe, jazyku i literatúre. Jej zástancami sa stali A. Pražák, Václav Chaloupecký, opozičné stanovisko reprezentoval najmä Jozef Škultéty. M. Mítka prezentuje tiež literárne reakcie Martina Rázusa a Andreja Žarnova, odmietajúce koncept československej jednoty. Obdobie po druhej svetovej vojne charakterizuje autor štúdie najmä v kontexte vyrovnávania sa so socialistickou ideológiou v literatúre. Pozornosť venuje spisovateľom, ktorých tvorba a pôsobenie zanechali stopu v oboch kultúrach (Egon Bondy, Dominik Tarkarka, Ľudvík Vaculík, Ivan Kadlecík a iní). Spor o čechoslovakizmus sa dostáva do úzadia a celkom mizne po vzniku samostatných republík. V tejto fáze M. Mítka de facto uzatvára podrobný rozbor slovensko-českých kultúrnych vzťahov. V štúdiu úplne absentuje otázka kultúrnych vzťahov v 21. storočí i problematika literárnych prekladov, čo nepochybne predstavuje impulz pre ďalšie bádanie.

Publikácia ponúka plastický obraz bilaterálnych kontaktov slovenskej kultúry s ukrajinskou, bieloruskou, poľskou a českou. Ich zostavenie v jednom celku ukazuje rozdielne i podobné črty ich vývinu. Spoločným rámcom sa napriek deklarovanej jednotnej metodológii ukazuje len chronologické zmapovanie kontaktov, pretože tematickou štruktúrou sa jednotlivé štúdie značne líšia. A. Amir sa zamerala na výpočet prekladov ukrajinskej literatúry do slovenčiny, I. Slivková prináša kritickú reflexiu vývinu a stavu slovensko-bieloruských vzťahov, P. Káša sa sústredil na prekladovú a literárnovednú recepciu poľskej literatúry na Slovensku a M. Mítka reflektuje hlavne historicko-spolo-

český spor o slovenský jazyk, národ a literatúru v kontexte čechoslovakizmu. Odlišnosti v spracovaní sú dôkazom toho, čo v jednotlivých bilaterálnych vzťahoch podľa autorov dominovalo v rôznych obdobiach, a ukazujú tak slovenskú kultúru a literatúru v širokom a rôznorodom spektre slovanských vzťahov.

Mgr. Zuzana Obertová, PhD.
Katedra slovanských filológií
Filozofická fakulta Univerzity
Komenského v Bratislave
Gondova 2
811 09 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: zuzana.obertova@uniba.sk